
LIBBRECHTOV PRIMERJALNO FILOZOFSKI MODEL

M i r o s l a v G o m b o c

Uvod

V svoji doktorski disertaciji sem primerjal razumevanje celovitosti pri dominikanskem redovniku Mojstru Eckhartu in zen budističnem mojstru Dōgenu. Oba sta živela ob koncu srednjega veka. Eno od metodoloških izhodišč je bil primerjalno filozofski model Ulricha Libbrechta. Služil je kot okvir primerjave, saj se je izkazalo, da je struktura razumevanja celovite resničnosti obeh avtorjev zelo podobna strukturi Libbrechtovega modela. Še posebej je prišla prav konceptualizacija treh submodelov, treh paradigmatičnih možnosti človekovega ustvarjanja (njemu lastnega) sveta. Osnovno sporočilo Libbrechta je, da je človekova slika sveta, kozmologija, tesno povezana s temeljnimi paradigmatičnimi naravnostmi, od katerih je sodobna znanost izrazil le ene od različnih možnosti. V prispevku bom prikazal temeljne značilnosti modela in specifičnih submodelov. V celoti je model še precej kompleksnejši.

Libbrecht je privzel Grangerjevo definicijo modela. »Z modelom označujemo nabor abstraktnih elementov, ki so organizirani v strukturo s ciljem predstaviti določen – vnaprej opredeljen – sistem fenomenov.«¹ Libbrechtov model je algebričen in kozmološko-antropološki.

Algebričen je v smislu, da so uporabljene kategorije, ki so, kolikor je le mogoče, prazne ali proste pomenskih paradigem posameznih religij. Skušal je oblikovati strukturo, ki stoji izven obstoječih kultur in filozofij in ki bi mogla opisati in umestiti strukture posameznih religij in filozofij v enoten kontekst. Z drugimi besedami povedano, skušal je oblikovati univerzalno strukturo ali meta-strukturo in v njo umestiti vse obstoječe religije in filozofije. Tako jih je lahko primerjal na način, ki presega ne-

¹ G. G. Granger v Ulrich Libbrecht, *Within the Four Seas ... , Introduction to Comparative Philosophy* (Paris-Leuven-Dudley: Peeters, 2007), str. 88.

posredno primerjavo med njimi v smislu iskanja podobnosti, analognosti, nepomirljivih nasprotij ali neprimerljivosti nasploh.

Model je kozmološki zato, ker sta celotna zgodovina vesolja in vesolje v sedanjosti zanj filozofsko signifikantni. Pojav človeka traja le zelo kratek čas v razvoju vesolja. Religije in filozofije na specifične načine opisujejo fenomenalni svet vesolja in so njegov sestavni del. Kozmološki element je zato nujna sestavina modela. V tem delu se je Libbrecht naslanjal na sodobno fiziko.

Model je antropološki zaradi tesne povezanosti kozmologije in epistemologije. Kako človek vidi in razume svet, je odvisno od njegovih spoznavnih načinov ali zmožnosti. V tem delu si je Libbrecht pomagal s sistematičnim razvrščanjem svetovnih religij in filozofij v tri grozde oziroma klastre in njihove vmesnosti.

Človek je sestavni del kozmosa. S človeškega zornega kota gledano celo najpomembnejši. Ne vesolja in ne človeka ni mogoče razumeti brez integralnega razumevanja obeh hkrati. Zato Libbrecht združuje oba elementa v enovitem kozmološko-antropološkem modelu. Njegov model naj bi omogočal:

- spoznavanje lastne kulture iz drugih zornih kotov v kontekstih drugih kultur,²
- prevajanje lastnih kontekstov v kontekste drugih (Libbrecht, 1),
- primerjavo globinskih struktur posameznih religij in filozofij s pomočjo aktivne redukcije specifičnosti vse do imanentnih logik (globinskih smislov) posameznih sistemov (Libbrecht, 77),
- gradnjo skupne duhovne hiše, duhovnega okolja, ki bi ga sprejemali in v katerem se bi lahko gibali pripadniki različnih kultur brez žrtvovanja specifik lastne kulture (Libbrecht, 33).

Model je racionalna konstrukcija, omogoča primerjanje svetovnih filozofij in religij in ni opis realnosti. Vsaka »realnost« filozofij in religij je kulturno konstruirana realnost, vključuje svoje tvorce.

² Ulrich Libbrecht, *Within the Four Seas ... , Introduction to Comparative Philosophy* (Paris-Leuven- Dudley: Peeters, 2007), 88. Navedeno delo je v angleščino preveden zbornik vsega Libbrechtovega razmišljanja. Ker bodo citati Libbrechta vzeti le iz te knjige, ga bom v nadaljevanju citiral v obliki (Libbrecht, št. strani). Enako bom ravnal tudi, kadar bom navajal stani, ki so referenčni vir mojega pisanja.

Ultimativna realnost je Skrivnost in človek je njen del. Na področju zavedanja se ji lahko le vse bolj približuje in se s tem vse bolj prepozna. Skrivnost je asimptota njegovega zavedanja. Skrivnost ali Ultimativna realnost se mu kaže na način dveh povezanih konceptov, ki tvorita koordinatni osi Libbrechtovega modela: energija in informacije ter njune porazdelitve. To sta epistemološki in ne ontološki kategoriji. Realnost je ena sama, v pojavnem svetu energije ni brez informacij in obratno. O dveh dimenzijah pojavnosti govorimo posebej le iz epistemoloških razlogov.

Kozmološki nivo ali vidik modela

Energija³ v povezavi s fenomenalnostjo je sposobnost za opravljanje dela, je spremenljivost vseh stvari oziroma procesov. Sama po sebi je potencialnost (Libbrecht, 532) postajanja ali spreminjanja. V začetku⁴ naj bila vsa energija v stanju hipotetične singularnosti, v stanju neskončno visoke temperature, gostote in homogenosti, v popolnoma simetričnem stanju, brez struktur in informacij.⁵ Z velikim pokom⁶ se je ta energija sprostila v razširjanje vesolja. Najprej so s kvantno fluktuacijo nastali kvarki in antikvarki, potem fotoni, protoni, elektroni in nevtroni. Z nižanjem gostote in temperature so na podlagi močne jedrske sile nastala prva helijeva jedra. Po nekaj sto tisoč letih so nastali prvi atomi vodika (elektromagnetna sila), ki se je gravitacijsko združeval v zvezde in galaksije. Šele po več milijardah let so bili formirani vsi znani atomi. V vmesnem času so že nastajale molekule, pozneje so organske molekule postale nosilci življenja, s kompleksnostjo njihovih sistemov je bil končno omogočen pojav človeka. (Libbrecht, 584)

Kozmična energija je ena sama in kontinuirano porazdeljena med poloma vezane in proste energije. Kljub kontinuumu se porazdelitev manifestira na več prepoznavno različnih načinov.

³ *Ergon* je grška beseda za delo. *En-ergon* je nekaj, kar je v delu, je potencia delovanja.

⁴ Libbrecht povzema uveljavljeni matematično-fizikalni model nastanka vesolja.

⁵ Teorija strun govori o zaokroženju vektorja katere koli sile v krožni kozmični struni, torej o popolnem vibrirajočem ravnovesju.

⁶ Veliki pok je hipotetični dogodek začetka znanega vesolja pred približno 14 milijardami let.

Energija, ki tvori oziroma omogoča strukture, je vezana energija. Je osnova struktur in je hkrati potrebna za njihovo vzdrževanje. V živih bitjih vzdržuje biološki ustroj. Vezanost energije se kaže v njeni podrejenosti naravnim zakonom. Zaradi zakona entropije strukture vezane energije propadajo, ta vrsta energije je pro-entropična.

Energija, ki omogoča gradnjo vse kompleksnejših struktur, torej njihov razvoj, je prosta energija. V živih bitjih omogoča biološki razvoj v smislu adaptiranja na okolje, v človeku pa tudi prilagajanje okolja in kulturni razvoj. Najbolj vezana, imanentna, je v preprostih oblikah življenja, najbolj prosta v človeku, natančneje v umu in v zmožnosti samopreseganja. Je osnova kreativnosti in ni podrejena zakonom. Je formativna in gradi nove vzorce. Povečuje neentropičnost sistemov, je anti-entropična.

V živem svetu je povečanje energetske entropije na strani vezane energije povezano z ustvarjanjem viškov proste energije. Použita hrana se razgradi, povečanje njene entropije prispeva k ustvarjanju novih možnosti biološkega ali kulturnega in s tem duhovnega razvoja. Podobno kurjenje ali celični metabolizem sproščata toploto, ki je potrebna za življenjske procese, torej za ustvarjanje novih struktur. Entropično razsipanje sončne energije zagotavlja dovolj proste energije za razvoj življenja na zemlji. Oba vidika energije se torej medsebojno pretvarjata.

Prosta energija je lahko vektorsko (voljno) usmerjena k določenemu cilju ali pa je dekoncentrirana v obliki energetskega polja. V prvem primeru je anti-entropična, v drugem pro-entropična.

Energija brez informacij je čista potencialnost pred velikim pokom, pred stvarjenjem sveta, pred vsako fenomenalnostjo. Je v stanju popolne entropije. Energija se transformira v informativno fenomenalnost. Zmanjšanje entropije vzpostavi neenakomernosti energetskih porazdelitev, to je informacije, naposled red, vzorce, oblike. Slednje so kristalizacije energije. Dinamično dogajanje na področju proste energije omogoča razvoj življenja, vse bolj kompleksna zaznavanja in odzivanje na okolje, naposled spreminjanje okolja. Energetsko polje postane epistemološko in celo etično polje. Primarna energija torej vzpostavlja oblike in delo-

vanja. Vesolje je kompleksna celota vzajemno delujočih oziroma prežemajočih se energetskih vzorcev⁷ (Libbrecht, 93–97).

Imanentne informacije so tiste, ki so struktura sistemov oziroma so vgrajene v strukture. So načini vzorčenja vezane energije v okviru štirih temeljnih energetskih polj in naraščajoče kompleksnosti sistemov. S kompleksnostjo sistemov prehajajo od pola skrajne imanentnosti proti transcendentnemu polu. Od osnovnih delcev do atomov in nato kristalov, organskih molekul, kromosomov, rastlin, živali, filogenetskih vedenjskih vzorcev in nekaterih kulturnih vzorcev (Libbrecht, 102).

Transcendentne⁸ informacije so anti-entropične, kar pomeni, da so povezane z vse bolj kompleksnimi vzorci reda ob minimalni entropiji energije. Usmerjene so iz statičnih struktur v drugačenje, v razvoj. Bolj kot so sistemi kompleksni in več kot je v njih informacij, bolj so odprti, višja je stopnja njihove prostosti in manjša determiniranost. V človeštvu je opisani kozmični proces za sedaj dosegel svoj vrh, saj je človek najsvobodnejše in najbolj ustvarjalno bitje (Libbrecht, 104).

Vesolje je neprestani vzorčen, informacijski, anti-entropičen in ne amorfen energetski tok. Da bi ga razumeli, ga epistemološko delimo v strukture in akcije. Vezana energija tvori delce in strukture z vgrajenimi informacijami. Delcem in strukturam so pridruženi efekti, načini delovanja oziroma lastnosti, ki so povezane s transcendentnimi informacijami. Po Libbrechtu efekti ali načini delovanja niso ontološke, pač pa epistemološke kategorije, povezane z zahodno znanostjo. Energetska polja niso stvari, pač pa opisi ali načini, na katere dojemamo medsebojna delovanja – ne vemo točno česa. Opisujemo njihove efekte, ne pa polj po sebi (Libbrecht, 124). Vzhodne kulture govorijo o vzorcih postajanja, vzorcih *Dao*-a ali o *rajas* (primordialne sile) in *sattvas* (zavedanje vzorcev sil). Delci, strukture in dinamični medsebojni vplivi so abstrakcije. Delci

⁷ V angl.: *complex ensemble of superimposed and interfering force fields*.

⁸ Beseda transcendentno pomeni presežno, transcendenca je preseganje. Besedo bom uporabljal v različnih zvezah. V pridevniški rabi nakazuje dvig na višjo raven pojavnosti ali razumevanja. Transcendentna transcendenca se nanaša na presežno resničnost zunaj človeka ali pojava, imanentna transcendenca pa na presežno resničnost znotraj človeka ali pojava. Transcendenca transcendenca je preseganje potrebe po transcendenca, torej povratek v stvarnost, ki je sama po sebi takšna, kot je; k *tzū-jen*.

in polja so reifikacije, izvzete iz dinamičnega fenomenološkega toka,⁹ ki je usmerjen k vse večji kompleksnosti vzorcev, k informatizaciji in spiritalizaciji vesolja.

Antropološki nivo ali vidik modela

Antropološki vidik modela je tesno in neločljivo povezan s kozmološkim, saj je človek integralni del vesolja. Kar smo povedali o značilnostih fenomenalnega vesolja, velja enako oziroma analogno za človeka.

Fenomenalni tok je kartezični produkt energije in informacije, $\epsilon \times i$. V človeku zavzame ves spekter možnosti. Energija se hkrati pojavlja v obeh oblikah. Vezana energija v povezavi z imanentnimi informacijami tvori in vzdržuje ali spreminja telesno biološki ustroj. Prosta energija s transcendentnimi informacijami omogoča razvoj bioloških struktur in kulturnih vzorcev v smeri vse bolj svobodne ustvarjalnosti in duhovnosti. Prosta energija na področju zavedanja je lahko koncentrirana ali dekoncentrirana.

Koncentrirana je na intelektualnem ali emocionalnem področju. Obe vrsti sta usmerjeni v definirane objekte. Intelektualna koncentrirana energija je usmerjena v spoznavanje reda oziroma strukture opazovanih objektov in tvorjenje ustreznih umskih modelov resničnosti. Povečanje védenja, poznavanja informacij oziroma reda zmanjšuje entropijo zavedanja. Povezana je s transcendentnimi informacijami, to je takšnimi, ki presegajo konkretno, empirično, enkratno dogajanje. Na njih temelji racionalni vpogled, ki je temelj znanosti. Emocionalna koncentrirana energija je usmerjena k objektom zadovoljevanja potreb (hrana, seks ...), strasti in želji in je intencionalno vektorska. Bolj kot je koncentrirana, ožje je njeno polje delovanja in bolj je človek preplavljen z njo ali ujet vanjo (strasti, orgazem ...) Ta vrsta emocionalne energije je pogojena z objekti, v katere je usmerjena.

Dekcentrirana prosta energija na področju zavedanja je energija doživljanja izkušenj, ki niso povezane z egom. Ni usmerjena v objekte, subjekt je okolje doživljanja. Altruistična čustva, doživljanje umetnosti

⁹ Sodobna fizika opisuje stvarnost s pomočjo pojmov delci in polja. Delci in polja so epistemološke kategorije podobno kot pojem valovne funkcije.

in umetniško ustvarjanje, doživljanje skrivnostnosti narave, meditativna razpoloženja itd. izkusimo in se do njih ne dokoplujemo z racionalno analizo. Takim izkustvom se predamo, so golo doživljanje, v njih smo pod vplivom vsebine doživljanja v pasivni drži, podobni magnetni igli v magnetnem polju. Informacije so dekoncentrirane v polju vpliva (Libbrecht, 101). Libbrecht pojasnjuje: »Določen objekt inducira v meni določeno izkustvo. Lahko je čisto čustvo, estetsko ali religiozno. Objekt izkustva determinira moje počutje: torej poseduje neko vrsto polja vplivanja, ki pripravi mojo zavest k notranjemu gibanju ... V izkustvu sem del objekta. Pomembno se je zavedati, da ne postanem eno s strukturo objekta, pač pa s poljem vplivanja« (Libbrecht, 107). Dekoncentrirana prosta energija ni usmerjena, ne gradi modelov, struktur in je brez drugih ciljev. Čustva in občutja dekoncentrirane proste energije ne služijo nobenemu namenu in niso pogojena s kakršnimi koli objekti, so svobodni in ustvarjalni izraz človekovega načina bivanja. Kultura in duhovnost sta obliki proste energije vesolja. Če se ta vrsta proste energije ne investira v transcenco, se preusmeri v hedonizem.

Temeljni submodeli

Po Libbrechtu je ultimativna realnost dokončno nespoznavna. Je fokus ali Veliki Atraktor, *Bitje. »*Bitje označuje Veliko Skrivnost eksistence« (Libbrecht, 147). K njej se človek bliža iz treh smeri oziroma v treh dimenzijah lastnega bitja. Te dimenzije so proces postajanja, zmožnost racionalnega spoznavanja in zmožnost empatičnega doživljanja oziroma mističnega občutenja.¹⁰ Vse tri dimenzije so povezane, človek jih živi hkrati. Živi jih v njihovem kulturno specifičnem preseku. Zaradi preglednosti in natančnega vpogleda jih Libbrecht razčlenjuje vsako posebej. Navedene dimenzije so po njem povezane s klastri treh reprezentančnih svetovno nazorskih paradigem:

¹⁰ Zmožnost racionalnega spoznavanja lahko opredelimo kot delno redukcijo *Bitja v metafiziki Bitja in eksistence. Zmožnost mističnega doživljanja lahko opredelimo kot delno redukcijo *Bitja v metafiziki ne-bitja, torej delovanj, akcij. Koncepta sta podobna konceptu parcialnih odvodov v matematiki, ko spremembe tridimenzionalne ploskve opisujemo s parcialnimi odvodi oziroma ukrivljenostmi v smereh treh koordinatnih osi.

- daoizmom in njemu podobnimi religijami,
- znanstveno racionalnostjo in zahodno evropsko racionalistično filozofijo
- ter (budistično) mističnostjo.

Seveda obstaja v realnem življenjskem kontinuumu še mnogo vmesnih modalitet. V nadaljevanju bom nanizal značilnosti vsake dimenzije, tukaj pa jih le ilustrativno nakazal na primeru glasbe. Dimenzija postajanja glasbe je širjenje zvočnih vibracij, akt muziciranja in poslušanja. Racionalna dimenzija glasbe je njen zapis v obliki not, so matematična razmerja tonov, načela harmonij in ritmov itd., torej teorija glasbe. Doživljajsko-mistična dimenzija glasbe je njeno doživljanje, kompleksnost in besedna ali racionalna neizrazljivost njenega občutenja. Dimenzije niso reduktibilne, vsaka je povsem samostojna plat glasbe.

Vsako od navedenih dimenzij človeka je Libbrecht opisal s pomočjo ustreznega submodela. Submodel je logično koherentna idealizacija, ekstrapolirana iz treh po njem najpomembnejših kulturno-zgodovinskih grozdov svetovnih nazorov oziroma oblik zavedanja. Podobno kot celoten model so tudi submodeli nabori abstraktnih elementov, ki so organizirani v strukturo s ciljem predstaviti določen sistem fenomenov. V našem primeru so fenomeni paradigmatični sklopi najpomembnejših svetovnih religij in filozofij. Submodel je torej privzet, logično konsistenten sestav temeljnih premis, ki so abstrahirane oziroma ekstrapolirane iz empiričnih, izjemni bogatih in raznovrstnih pojavnih oblik zavedanja. Submodeli so idealni tipi, ki ne morejo biti empirično realizirani v svoji čisti obliki. Pomagajo pa k razvrščanju empiričnih pojavov in pojasnjevanju relacij med njimi, zaradi česar so epistemološko uporabni. V empiričnem kulturno-zgodovinskem svetu najdemo mešanice njihovih elementov in variacij. Zastopani so v različnih obsegih, poudarkih in kontekstih. Človeštvo svoj potencial, premise vseh treh submodelov, uravnoteženo uresničuje le kot celotno človeštvo v svoji kulturni in zgodovinski razprtosti, ki obsega preteklost, sedanost in prihodnost kultur.¹¹

¹¹ »Svojega [modelnega] opisa ne moremo omejiti na eno tipično kulturo, na primer zahodno, ampak moramo upoštevati kulturo [kulture] človeštva v celoti. Še več, človeštvo ni identično s sodobnim svetom, ima tudi zgodovinsko dimenzijo. Končno, odprto mora biti za prihodnost.

Submodeli so trije:

1. Proces naravnega postajanja.¹² Človek participira v naravi in je njen imanentni oziroma integralni del. Narava je skrivnostna in sveta. Najboljši empirični približek submodela postajanja je daoizem in nekatera verovanja severno-ameriških Indijancev. Pri opisu tega submodela bomo zato pogosto uporabljali termine iz kulturne tradicije daoizma.
2. Zmožnost racionalnega spoznavanja. To je prevladujoča paradigma sodobne znanosti, zahodno-evropskega razumevanja sveta. Ključne besede submodela so substanca, bit, delci, razum, racionalna analiza.
3. Zmožnost mističnega občutenja. Ključne besede tega submodela so ne-bit, enost, celovita vzajemna povezanost, apofatična izkušnja. Najboljši empirični približek tega submodela je po Libbrechtu budistična mistika, zato bomo pri njegovem opisu pogosto uporabljali budistične termine.

Interakcije submodelov tvorijo šest vmesnosti. To so kontinuirani prehodi med njihovimi ekstremi. Empirični kulturno-zgodovinski pojavi, od posameznih družb do življenj posameznikov, so gradacije vmesnosti. Te so:

1. od postajanja do racionalnega razumevanja: eksperimentalna znanost;
2. od racionalnega razumevanja do postajanja: tehnologija;
3. od postajanja k mističnemu občutenju: zen;
4. od mističnega občutenja k postajanju: magija, duhovno vplivanje na naravo;
5. od racionalnega razumevanja k mističnemu občutenju: intelektualna mistika;
6. od mističnega občutenja k racionalnemu razumevanju: teologija, eksegeza, filozofija mističnih izkustev.

Današnje vrednote niso večne vrednote za vse čase: ekstrapolacija zato ni legitimna, legitimna je odprtost.« (Prav tam, 292)

¹² V nadaljevanju proces postajanja ali Postajanje.

I. submodel: proces postajanja¹³

Postajanje je spreminjanje. To se dogaja v energetskem prostoru v skladu z vzorci energije, ki je porazdeljena v oblikah (materija) in v akcijah ali delovanjih. Energija hkrati vzdržuje vzorce struktur in akcij ter jih tudi spreminja. Svet je energija, ki se v skladu z načini vzorčenja (*qi* deluje v skladu z *dao*) kanalizira v oblike in življenje. V živem svetu je energija povezana s trajnejšimi vzorci filogenetsko prenesenega vedenja. Vzdržuje strukture sistemov in jih s pomočjo akcij harmonizira z okoljem (Libbrecht, 200).

»Informacije obsegajo vzorce pojavljanja, ki so v daoizmu združeni pod pojmom *dao*, Pot.«¹⁴ Vsaka stvar se spreminja na svojstven način, to je njen *dao*, vzorec pojavljanja. *Dao* sam po sebi ne obstaja nikjer v vesolju kot vzorec ali ideja, ni podoben Bogu, ne ustvarja. Spoznavamo ga le v fenomenalnosti pojavov. Brez pojavov ni *dao*. Brez ptice ni njene poti po nebu in nobenega vzorca. Po drugi strani ni nespremenljivih struktur, identiteta pojavov je njihov vzorec pojavljanja. Torej je *dao* kreativni princip pulziranja energije.

Aisthesis je pozorna, receptivna, odzivna prisotnost v pojmovno-besedno neartikulirani izkušnji, brez naslanjanje na kakršnekoli teorije o resničnosti. Znanje se pridobiva izkustveno na podlagi harmonične resonance spoznavalca z okoljem, z vzorci in ritmi postajanja. Pomembno je spoznavanje v telesu in s telesom, ki je sestavni del okolja. Spoznavalec skozi izkušnjo občuti vzorce (*dao*) objektov spoznavanja v povezanosti z lastnimi vzorci. Primer je klasični kitajski slikar, ki zato, da bi naslikal zmaja, sam postane zmaj, doživi zmaja v sebi in naslika svojo izkušnjo. To ni konceptualno spoznavanje, ne omogoča znanosti, je spoznavanje s pomočjo neposredne izkušnje fenomenalnega toka. *Dao* ni mogoče dojeti, mogoče ga je izkusiti zato, ker smo mi sami *dao* na partikularni način, ki je *te*, individualna Pot. Spoznavanje je hkrati bivanje v vesoljnih ritmi in pozorno uglaševanje lastnega ritma v sozvočje vseh. Mera harmonizacije je psihofizično zdravje.

¹³ Namesto besede postajanje je mogoče uporabiti tudi besede prihajanje, spreminjanje ali prehajanje. Libbrecht imenuje to dimenzijo *Becoming*.

¹⁴ Libbrecht, 200.

Submodel je a-logičen in a-transcendenten. Jezik je metaforičen. Globine realnosti skuša zajeti ali nakazati v pomenskih slikah, ki vsebujejo komplementarnost razumskega spoznavanja in intuitivnega občutenja. Metafore inducirajo resonanco razumevanja in občutenja med pripovedovalcem-piscem in poslušalcem-bralcem. To ni jezik racionalne logike. Nakazuje tisto, česar z direktnim besednim označevanjem ni mogoče izraziti. Libbrecht ga imenuje μ (mu)-jezik. Pisanje je podobno naravnim znamenjem, branje je branje ne le zapisanih, ampak tudi naravnih znamenj, ki so dogajanja v naravi pa tudi sanje in vizije ter branje skrite in svete geografije prostora.

Neposredno čutno izkušanje ne vodi v razvoj znanosti, ker mu manjka racionalna dimenzija v smislu abstrahiranja izkušenj v neodvisne pojmovne kategorije in logične relacijske vzorce. Poleg odsotnosti racionalne transcendence zaradi vztrajanja v konkretnih izkustvih ni povsem razvita mistična transcendenca v smislu polnega preseganja neposredne izkustvene ravni doživljanja.

Subjekt je imanenten, včlenjen v proces postajanja, ki vključuje okolje in njegovo lastno telesno, fiziološko in duševno pojavnost. Vanj je na razne načine »vpisanih« ogromno informacij neposredno, strukturalno in funkcionalno, brez besed in pojmov. Energija je vezana v relativno stereotipne vzorce vedenja. Učenje je izkustveno bivanje v procesih in ni intelektualni akt. Vsi pojavi se namreč med seboj informacijsko povezani. Informacijsko smo na primer na mnoge načine povezani s soncem in zvezdami (težnost, elektromagnetno sevanje, relacije v času ...), čeprav se tega niti ne zavedamo. Življenjsko okolje vsakega bitja je fragment vesolja. Posamezna bitja na specifičen način harmonizirajo z okoljem in meje lastne prilagoditve skoraj ne morejo preseči. Ribe ne letajo po zraku. Človek dosega to s tehnologijo.

Subjekt je člen kozmične niti, ki je simplifikacija vzročnih oziroma informacijskih mrež. Kozmična nit je prenos filogenetskih (genskih in instinktivnih) informacij v sosledjih generacij (Libbrecht, 166).

Pojavi, vključno s človeškim življenjem, so koncentracije energije *qi* v skladu s posameznimi časovnimi vzorci *daa*. Pojavi so koncentracije energije, nekoncentrirana energija se ne pojavlja kot vzorec, torej kot

nekaj obstoječega.¹⁵ Čas teče ciklično. Vse se vrača oziroma ponavlja v ciklih. Pojavljanje in izginjanje sta dela enega ritma, *yang* in *yin*. Ritmi so krajši, kot dan in noč, ali daljši, kot letni časi ali življenje in smrt človeka. V linearnem času bi drevo večno raslo, a drevo se pojavi, raste in premine. Zato se življenje spreminja v smrt in smrt v življenje. Zhuang Zi pravi:

»Življenje je spremljevalec smrti, smrt je začetek življenja. Kdo razume nju-no delovanje? Človekovo življenje je življenje *qija*. Če se sestavi, potem je to življenje, če pa se razprši, potem je to smrt. Če pa življenje in smrt spremljata drug drugega, česa se imam potem še bati? Zato je desetstično stvari v resnici eno ... Rečeno je: 'En *qi* prežema svet'. Zato modrec ceni Enost.«¹⁶

Libbrecht razpravlja tudi o Zhuang Zijevem pojmu *yu-zhou*: prostor čas, ki označuje neločljivo povezanost oziroma enost dimenzij prostorske razsežnosti in ciklične časovne dinamike. To je energetski prostor.

»Prostor je prostor *qi*: ni mesta brez *qija*. To ni prazen matematični prostor s telesi, ki so v tem primeru zaprti podsistemi. To je odprt sistem, prostor sile, kontinuum *qi*, v katerem je vse z vsem povezano v mrežni vzročnosti. *Qi* je večno gibanje, a to gibanje ni lokomotorno, je notranje transformiranje, *dao* vsega pojavnega.« (Libbrecht, 210)

Vzročnost je mrežna, vse je z vsem povezano. Toda ne na multiplo-linearni, ampak na resonančni način, vse je v resonanci z vsem drugim v vesolju kontinuuma *qi*. Vibracija vsake stvari se prenaša v vse vesolje podobno, kot vsak notranji (bio)ritem živega bitja deluje na ves organizem.

Gibanje je transformiranje energije, svet je dogajanje. Ker je vsak pojav proces postajanja, se ves čas spreminja. Vesolje je večno in gibanje nima ne začetka ne konca. Gibanje ni kaotično, urejeno je v *yin-yang* vzorcih *daa*. »Enkrat *yin*, enkrat *yang*, to je *dao*.«¹⁷ Metafora: valovi tvorijo vrhe in dole, a so iz vode – *dao* je vzorec valovanja, voda je *qi*. Stvari oziroma pojavi so kot možnosti v semenih in se pojavljajo zaradi vitalne

¹⁵ V stanju čiste entropije energije, tudi če bi je bilo veliko, ne bi zaznali, ker ne bi bilo informacij oziroma vzorcev njene porazdeljenosti. Da se bi v polju energije karkoli pojavilo, je potrebna njena neenakomernost.

¹⁶ Zhuang Zi, *Klasik dežele južne rože*, prev. Maja Milčinski. Ljubljana: Založba Sophia, 2004, str. 179.

¹⁷ Navedek iz dodatka k *Yi-jing (I-ching)*, gl. v Libbrecht, 212.

sile, ki je povsod in se pojavlja kot impulz *daa*. Vesolje je podobno enemu samemu živemu telesu.

Etika je imanentna in osebna etika uresničevanja poslanstva iz nebes, razvijanja osebnih talentov. Človek mora slediti in se ravnati po *te*, ki je individualni vzorec *daa*. Človek je odgovoren za njegovo realizacijo. Libbrecht pravi: »Polno uresničenje mojih talentov je torej epistemološki prispevek k poznavanju totalne potencialnosti vesolja. Nihče ne more tega narediti namesto mene« (Libbrecht, 167). Najpomembnejše vrline so naravnost, avtentičnost, spontanost, receptivnost, fleksibilnost, izvirnost, prijaznost, odgovornost, plemenitost, previdnost, zadovoljnost.

Narava je etično indiferentna in sveta, ker je živa. Naravna religioznost je spoštovanje svetosti in skrivnostnosti narave. Načelo delovanja je *wu wei*, ne motiti tok narave. Človek naj bo brez lastnih del, brez individualnih namenov, prepuščen življenjskemu toku, njegova življenjska sila izvira v življenju samem.

Človek je v modelu postajanja naravnan anti-intelektualno, anti-kulturno v smislu vztrajanja v naravi in anti-tehnološko. Vse navedene paradigme namreč pomenijo odmik od imanence postajanja. Mistika je naravna in imanentna. Skrivnost je povsod v naravi, je narava in zato transcendenca ni potrebna. Ni druge resničnosti od vesolja, ki je *tzū-jen*, samo po sebi takšno, kot je. Človek je identičen s svojim telesom, ki je strukturni del okolja. V kolikor človek ne živi več v popolnem sozvočju z naravo, se mora občasno umakniti iz vsakdanjega življenja, da se bi lahko vrnil k *dau* in ga izkusil. Izkustvo *daa* je izkustvo harmonije z okoljem, je harmonično vibriranje z vsem stvarstvom. V njem človek najde svoje mesto in poslanstvo, zase najde ukaz iz nebes in to sredi sveta.

2. submodel: zmožnost racionalnega spoznavanja

Zmožnost racionalnega spoznavanja je osnova racionalnosti, katere začetek je grška filozofija in ki je značilna za Platona in Aristotela ter njuno dediščino znotraj kompleksa zahodno-evropske kulture, vključno z vplivi na razvoj znanosti in tehnologije. Libbrecht z orodji svojega modela povzema njene paradigmatične značilnosti v submodelu zmožnosti racionalnega spoznavanja.

Energija je vezana v delce, duhovne entitete in strukture, ki jih dojemamo kot relativno trajne oziroma same po sebi obstoječe objekte z lastno substanco. Za Aristotela je bistvo vsake stvari substanca. To je bistvo stvari po abstrahiranju njihovih lastnosti. Substanca se ne pojavlja brez lastnosti, je nosilec lastnosti. Za Platona so primarne večno nespremenljive ideje, ki so podlaga ali modeli fenomenalnih pojavov in se same ne pojavljajo. Bistvo oziroma Bitje je dostopno le umu s pomočjo treh procesov: konceptualizacije, substancializacije in idealizacije.¹⁸

Energija, ki je bolj prosta, je potrebna za spremembe stanja delcev ali struktur, za spremembe odnosov med njimi oziroma za gibanje. Aristotelov pojem energije je povezan s pojmi »aktivnost«, »akt«, »funkcioniranje«, »uresničenje namena, telosa« (Libbrecht, 232). Prosta energija je vektorske narave, usmerjena je k določenemu cilju in je lokalizirana. Cilj je fizično ali le duhovno obstoječi objekt. Celotna prosta energija je vektorsko polje.

Informacije so vgrajene v strukture in učinkovanja, izkazujejo se kot nespremenljivi naravni zakoni. Človek jih le odkriva oziroma ustvarja v polju zavedanja. Informacije je mogoče ustvarjati s kombiniranjem podatkov iz narave, znotraj z naravo podanih omejitev. Nanašajo se na to, kar je mogoče opisati z Boolovo logiko, in izključujejo emocionalnost. Informacije povečujejo red vesolja in so zato neentropične (anti-entropične). Toplota (emocije, občutja) je razsipanje energije in njena entropija.

Svet je razumen, logika racionalnega razmišljanja je enaka logiki stvari.

»Spoznavanje je usmerjeno k vpogledu v strukturo vesolja. Kriterij je logičnost in temeljni postulat je razumljivost sveta. Objektivnost spoznanja se doseže z eliminiranjem subjektivnosti v relaciji subjekt-objekt, $S \leftrightarrow O$. Subjekt je reduciran na svojo racionalno dimenzijo.« (Libbrecht, 235)

Realno je racionalno. Postulat razumljivosti sveta ne pomeni le, da je mogoče pojave naknadno logično razložiti. Pomeni, da lahko le z razmišljanjem na podlagi nekaj začetnih pravilnih predpostavk in brez

¹⁸ Konceptualizacija je oblikovanje pojmov na podlagi izkušenj. Substancializacija je pripisovanje neodvisne eksistence oziroma substance, idealizacija je v absolutiziranju konceptov do tiste mere, da niso več abstrakcije fenomenalne stvarnosti, pač njen vir in vzrok. Substancializacija je pojem, ki je podoben reifikaciji in objektivizaciji.

empiričnega raziskovanja spoznamo strukturo sveta. Z razmišljanjem je mogoče ugotoviti bistvo nespremenljive resničnosti, ki je ravno zaradi svoje večnosti edino resnična, vso fenomenalno postajanje pa je nebitveno. Dokler ni človeškega uma, je vse le Postajanje in ne Bitje. Um vzpostavi Bitje, metafizika ni znanost, ki temelji na proučevanju fenomenov. Zato je prva zavirala slednjo vse do novega veka. Mišljeni svet je razumljivi modelni svet, je teoretska interpretacija sveta. Racionalna konstrukcija Bitja se nahaja le v umu.¹⁹

Za ta submodel je značilna metodologija zahodne znanosti s konsistentnostjo teoretičnih modelov kot glavnim kriterijem veljavnosti. Razum je človeška zmožnost objektiviziranja, ustvarjanja modelov resničnosti, ki so logične strukture in v katerih so objekti same po sebi obstoječe stvari zunaj subjekta. Voda je nespremenljiva struktura H₂O in ne nekaj, kar odžaja in je v fenomenalni relaciji s subjektom. Pomembna razsežnost znanosti je njena tehnološka aplikativnost, kar pomeni obvladovanje objektivnega sveta. V središču pozornosti so vezana energija, delci in strukture, racionalna objektivnost, zakoni, determinizem, neživa narava. Spoznavanje je usmerjeno k vpogledu v strukturo vesolja, asimptota transcendentne racionalnosti je vse-védenje, *omni-scientia*. Asimptota racionalno ni dosegljiva. Transcendentna racionalnost je najvišja oblika proste energije, ki deluje na področju razumskega spoznavanja, in je zato najbolj ustvarjalna in svobodna v raziskovanju. Značilnosti analitične racionalne logike so:

- celota je vsota delov
- $A = A$
- $A \neq B$

Jezik je logičen in racionalen. Izraža tisti del realnosti, ki ga je mogoče opisati z Boolovo logiko. Z njim ustvarjamo zemljevide realnosti. Da bi jezik natančno, objektivno opisal realnost, mora biti očiščen subjektivnosti in emocionalnosti. Realnost je resničnost od subjekta neodvisnih objektov. To je jezik znanosti, od pojava algebre je njegova najčistejša oblika matematika. Libbrecht ga imenuje jezik λ (lambda). Pisavo tvori

¹⁹ Libbrecht piše: »Ideje in posplošeni koncepti se ne nahajajo v svetu postajanja. Dinamiko postajanja skušamo opisati v jeziku funkcij, a kljub temu ne moremo graditi znanosti na nečem, kar se neprestano spreminja. Znanost nujno potrebuje stvari, ki so in ne takih, ki šele postajajo.« (Prav tam, 300)

stabilizirana abeceda, ki informacije prenaša v linearnih, logično-analitičnih nizih. Branje je branje konceptov realnosti in ne realnosti same.²⁰

Znanost se ukvarja s svetom objektov, s tem, kar objektivno obstaja, z Bitjem. Torej s svetom vezane energije. Bolj kot je energija prosta, na primer v živih sistemih in človeku, manj je dostopna znanstvenemu pojasnjevanju. Fizikalni redukcionizem ne more pojasniti vedenja živih bitij in še manj človeka. Znanstveni opis realnosti ne more zajeti fenomenalne resničnosti, ki je Postajanje ali dogajanje. Gibanje planetov je goli fenomenalni fakt. Planeti sami ne upoštevajo Newtonovih zakonov niti ne rešujejo diferencialnih enačb. Znanost je torej zgolj racionalni opis dela resničnosti in nikakor njena pojasnitev. Resnično reducira na merljivo. Libbrecht opozarja: »Pozitivizem vidi skrivnost kot nekaj, kar še ne pozna, in pri tem pozablja, da bi bila vsevednost usodna za človeško psiho: v svetu Boolove logike bi človek moral postati računalnik brez čustev« (Libbrecht, 302).

V okviru znanstvene paradigme razpade Resničnost na subjekte in objekte spoznavanja, ki so strogo ločeni. Subjekt je nevtralna točka opazovanja in ga je potrebno zaradi objektivnosti v čim večji meri eliminirati. Libbrecht je zelo jasen glede daljnosežnosti tega dualizma. Takole pravi:

»Naša največja napaka je, da pozabljam, da je subjekt del objekta in ne nevtralna točka opazovanja, postavljena iz lica v lice [nasproti ali izven] fenomenalnosti. Ko skušamo v znanosti eliminirati subjekt, v resnici eliminiramo kulminacijo evolucije. Kozmična energija je v procesu svojega sproščanja prav v človeškem subjektu dosegla svoj višek. Racionalnost zahteva eliminacijo subjekta, ker se znanost lahko razvija le na ta način in ker menimo, da lahko to proceduro ekstrapoliramo na vse obstoječe v celoti.« (Libbrecht, 544)

²⁰ Težave zaradi neustrezne uporabe racionalnega jezika pri poskusih razumevanja mističnega doživljanja zelo jasno opisuje Daisetz Suzuki: »Naš jezik je produkt sveta števil in včerajšnjih, današnjih ter jutrišnjih posameznosti in je najbolj uporaben v tem svetu (*loka*). A naše izkušnje segajo preko tega sveta v transcendentni svet, ki ga budisti imenujejo *loka-uttara*. Ko skušamo jezik uporabiti za opisovanje stvari iz sveta *loka-uttara*, ga na mnoge načine izkrivljamo. Uporabljamo paradokse, navidezna nasprotja, protislovja, ambivalence, absurde, nenavadnosti, iracionalnosti. Tega ni kriv jezik sam. Mi sami, ki ne poznamo njegove prave rabe, ga skušamo uporabiti za to, čemur nikoli ni bil namenjen. Še več, zaradi tega zanikamo obstoj transcendentnega sveta in se norčujemo iz samih sebe.« V: Daisetz Teitaro Suzuki, *Mysticism: Christian and Buddhist*, (London and New York: Routledge, 2002), 49.

Submodel je po Libbrechtu nekoherenten, ker sloni na nereduktibilnosti subjekta in objekta spoznavanja.

Čas teče enakomerno linearno. Da se ga meriti z uro. Mnenja o končnosti ali neskončnosti časa so znotraj svetovno-nazorskega grozda, ki ga predstavlja model, različna. Za Platona je Bog ustvaril svet po večnih idejah in svet bo večno trajal. Za Aristotela je svet večen, brez začetka in konca, a odvisen od negibnega gibala izven sebe. Čas posameznih bitij je ciklični, zato se čas v bistvu giblje v spiralah. Za Jude in kristjane čas teče enakomerno linearno, ni ciklični, saj je poln enkratnih dogodkov. Omejen s stvarjenjem in koncem sveta. Med obema Bog uresničuje svoj načrt v zgodovini.

Prostor je abstrakten, prazen in matematično homogen. Za Aristotela je končen, za Demokrita neskončen. Obe verziji sta bili prisotni tudi v znanosti 20. stoletja.

Vzročnost je linearno binarna v zaprtih sistemih. Po dva pojava sta v direktni vzročni zvezi. Seveda lahko ima en pojav več vzrokov ali vpliva na več drugih. A potreben je neposreden kontakt. Vsako gibanje ima svoj vzrok in ni temeljna lastnost vesolja. Veriga vzrokov sega do prvega vzroka, Boga, ki je ustvarjalec ali pa začetna energija sveta. Svet je mehanizem, je determiniran. Človek premore etičnost in svobodo. V matematiziranem svetu je vzročnost nadomeščena s funkcionalnostjo znotraj algebrskih struktur.

Čas, prostor in vzročnost omogočajo gibanje. Grki so gibanje oziroma spremenljivost pojasnjevali na različne načine. Najpomembnejša je predpostavka o večnih nespremenljivih atomih, ki se med seboj povezujejo v strukture in spreminjajo svoj položaj v praznem in nespremenljivem prostoru. Gibanje je translokacija delcev. Zanj je potrebna energija, ki se delcem doda in ni inherentno v njih. Aristotel je gibanje oziroma spreminjanje pojasnjeval s spreminjanjem potencialnih stanj stvari v aktualna. A ni pojasnil, od kod energija spreminjanja. Po Libbrechtu sta oba načina razmišljanja dvotirna, dualna in zato nekonsistentna.

V ontologiji je osrednji pojem Bitje. Označuje nespremenljivost. Povezan je s pojmom eksistenca in substanca. Abstrahiran je iz izkušenj fenomenalnega sveta z racionalno konceptualizacijo, substancializacijo in pri Platonu tudi z idealizacijo. Popolno, večno in nespremenljivo, torej negibno, je nasprotje Postajanja. Zaradi tega je fenomenalni svet

inferioren in podoben Platonovim sencam. Ideje so prisotne v sencah, so njihovi arhetipi, sence nepopolno prevzemajo značilnosti idej. Večna, torej resnična, sta Bog in duša. Bog je transcendenten stvarnik in ne imanenten v svetu. Po Platonu je Bog dober, eden in nespremenljiv stvarnik. Za Aristotela je čisti Duh, ki misli samega sebe ter pozna²¹ in giblje vse stvari. Vsa bitja težijo k njemu, kontemplacija pa je najvišja oblika človeškega bivanja. Njune ideje so močno vplivale na vso kasnejšo krščansko teologijo. Duša je od Platona naprej resnični, transcendentni del človeka, ki po smrti telesa biva v nebesih. Je duhovni um, *nous* in je povezana z Bogom. Telo je ječa in orodje duše ter je zato inferiorno. Dualizem telesa in duše je nasledilo krščanstvo.

Podlaga etičnega ravnanja je zakon, ki ga je mogoče racionalno utemeljiti. Načeloma velja zakon za vse ljudi brez razlik glede na socialne statute.

Z razumom je načeloma mogoče vse dojeti, mogoče je kontrolirati in izkoristiti naravne danosti. Filozofija je racionalna interpretacija resničnosti. V okviru tega submodela ni prostora za mistiko v pravem pomenu besede. Teologija je racionalna interpretacija razodetij, intelektualna mistika pa racionalno prodiranje v smeri *Bitja, Skrivnosti, lahko pa tudi poskus racionalnega interpretiranja mističnih izkustev.

3. submodel: zmožnost mističnega doživljanja

Fundamentalna stvarnost je energija oziroma energetska polje. Energija v obliki kvantov neprestano bliska v eksistenco v infinitezimalno kratkih trenutkih. Zaporedje bliskov se pojavlja kontinuirano in v skladu z zakonom *karme*, zaradi česar imamo vtis, da obstajajo fenomenalne stvari. Materialni osnovni delci niso materija, ampak trenutni kvanti energije. Pomembna je kvantna fluktuacija (vznikanje in anihilacija delcev v energetske polju), dinamična narava energije, ki ni neke vrste substanca, ampak dinamična zmožnost ustvarjanja informatiziranih oblik, pojavov. Polje ni vektorske, ampak skalarne narave. Energija je torej porazdeljena v skalarnem in ne v vektorskem energetske polju.

²¹ *Omniscientia* je ideal racionalizma.

Za razumevanje je koristna metafora oceana in valov na njem. Valovi ponazarjajo fenomenalno stvarnost, voda oceana energijo. Valovi ne prestando valovijo, lahko jih vidimo, a so čista dinamika vode. Ocean je dinamičen. Ko gledamo valove, prezremo, da pravzaprav vidimo vodo. Valovi so informatizirana voda. Vode oziroma energije brez informacij ne moremo videti. Energija ne prežema stvarstva, kot pri submodelu Postajanja. Stvarstvo je pojavljanje energije, ki je večna, sama po sebi nepojavna in nespoznavna. Njena pojavnost je informacija. Nepojavna in nespoznavna je zato, ker je brez informacij. Vsak fizični, psihični ali duhovni pojav je informatizirana energija.

Ta submodel se naslanja na dve empirični paradigmi, delno na daoizem in predvsem na budizem. V daoizmu obstajajo valovi in obstaja ocean. Valovi so kontinuirani izraz oceana. V budizmu obstajajo le valovi, ki so diskretni energetski impulzi in izza njih ni nobene substance, ni ničesar opredeljivega, je *śūnyata*. *Śūnyata* ni nihilistični nič. Je nedoumljiva potencialnost.

Na antropološkem nivoju je energija emocionalne narave, je energija občutenja in doživljanja.²² Je prosta, ni usmerjena k objektom, subjekt je prežet z doživljanjem oziroma je doživljanje. Kvant doživetja je kvant energije. Občutja fluktuirajo, vznikajo v skalarnem polju brez določenega namena ali cilja. So izraz »emocionalne toplote«, ki ponazarja nemirno, nevoljno in neobvladljivo naravo področja občutenj.

»Kvant energije generira *dharmo* informacije ... Energija generira *dharme*, ki so le bliski eksistence, trajajo zgolj infinitezimalni trenutek, izginejo in sledijo jim nove *dharme*«²³ (Libbrecht, 269). Z zakonom vzroka in učinka so vse *dharme* povezane z vsemi drugimi. Zaradi bliskovitega sledenja *dharm* imamo vtis, kot da bi gledali film fenomenalnega pojavljanja. A v njem ni nobene resnične substance. Fenomenalni svet je v resnici prazen. To pomeni, da je le dinamični izraz neskončne zmožnosti oziroma polnosti energije.

Antropološki nivo porazdeljenosti informacij tega modela Libbrecht zelo jasno opisuje v naslednjem odstavku:

²² Seveda so tudi razne oblike vezane energije in intelektualno spoznavanje ta ista energija. Prav posebej jo tukaj povezujemo z doživljanjem zato, ker je to zanjo v tem submodelu najbolj značilno.

²³ Pojem *dharmo* se v tem kontekstu nanaša na kvante eksistence.

»Informacije o 'oceanu energije' vznikajo iz osebne izkušnje in niso prenosljive. Kar budisti imenujejo Budova narava, je v resnici moja lastna, resnična Realnost, ocean oziroma voda vala, ki sem jaz sam. To pomeni, da primarna energija, ki generira nit^[24] moje *dharme*, deluje v meni. Vezana energija deluje v moji telesnosti, v izkušnji gravitacije; elektromagnetna energija, ki prihaja s Sonca, mi omogoča preživetje; prebavljanje hrane zagotavlja mojo, glede na okolje, anti-entropično telesno temperaturo; prosta energija generira moje duhovno življenje ... V resnici oceansko energijo izkušam povsod v svojem življenju. Ker vem, da so vsi fenomeni neresnični, mi te informacije omogočajo dekonstruirati lažne izkušnje stvari-bitij, rešujejo me konceptualizacij in se stekajo v *śūnyato*, Praznost [v doživljanje praznosti].« (Libbrecht, 270)

Spoznanje resničnosti je razsvetljenje, ki presega zavedanje stvarnosti na običajen, omejen način, za katerega je značilna koncentrirana energija zavedanja na intelektualnem ali emocionalnem področju. Koncentrirana intelektualna energija je usmerjena v razumevanje definiranih objektov, emocionalna k objektom zadovoljevanja potreb, strasti in želj. Za razsvetljeno zavedanje so kakršnikoli fenomenalni objekti, fizični, duševni ali duhovni, prazni; realnost je *śūnyata*. Praznost objektov oziroma valov na površini oceana je v tem, da v bistvu ne vemo, kaj je energija, kaj so *dharme*, odkod in kaj je to, kar se pojavlja.²⁵ Rečemo lahko, da so *dharme* informacijski in hkrati energetske paketi realnosti, ki je sama po sebi nespoznavna, ker je pred pojavljanjem brez oblik ali informacij, je *śūnya*. Čeprav torej ne vemo, kaj so *dharme* same po sebi, lahko spoznamo, kako in kam so nizi informacijskih paketov usmerjeni oziroma kako so vzorčeni. V nizu spoznavamo poljsko povezanost vseh pojavov, njihovo vzajemno povezano vznikanje. Ne poznamo torej bistva pojavov, poznamo njihove relacije. Opazovanje posameznih objektov je silno osiromašen način spoznavanja, saj na ta način objekt odrežemo od vseh njegovih relacij, izločimo ga iz informacijskega polja. Celovita resničnost nam ni dostopna v svoji diferencialnosti, ampak integralnosti; ne po kosih, ampak kot celota.

²⁴ Nit ali struna *dharme* je zaporedje karmičnih vzrokov in posledic, ki se uresničujejo v toku človeške eksistence.

²⁵ Spomnimo se vprašanja 6. patriarha zena: »Kaj je to, kar sedaj tako prihaja?« In odgovora: »To ni nekaj.«

Śūnyata je čista energija pred pojavljanjem, brez informacij.²⁶ Ne moremo je spoznati, lahko jo pa izkušamo kot *rajas*, dinamično energijo življenja, ki se kaže v vseh pojavih vključno s premenami zavedanja. Za izkustvo, ki ni izkustvo nečesa, ampak mnogo bolj podobno nedoločnemu občutenju, je potrebna posebna vrsta poljske ali integralne senzibilnosti. Z njeno pomočjo val izkuša vodo, svoje in vseh stvari nepojavno – čeprav prisotno v vseh pojavih – energetsko bistvo.²⁷ Voda je prisotna v valu; energetsko podlago, brezdanje dno, izkusi človek kot čisto prisotnost²⁸ v zavedanju fenomenalnih pojavov natančno takih, kot so. Ocean ustvarja vzorce – ki so dogodevanja, v svetu čutečih bitij doživljanja – brez ločevanja na subjekte, objekte, posamezne pojave itd.²⁹ Z dekonstruiranjem³⁰ subjekta in objektov običajnega dualističnega izkušanja se asimptotično gibljemo proti čistemu izkušanju Realnosti, ki je naša resnična (Budova) narava. Konec koncev leži ta za vsako »objektivno realnostjo« in vsakim »subjektivnim« izkušanjem. Ne da bi se izkusiti kot kakršenkoli objekt zavedanja, saj ni subjektivno izkustvo, ker v njem pač ni več subjekta. Subjekt ne more spoznati samega sebe. Če bi bilo to mogoče, bi se moral človek v sebi razdeliti na opazovalca

²⁶ »Absolutna resničnost je inherentno brez vseh kvalitete, le kako bi jo mogli spoznati?« in še: »Zaradi tega je modrost *Prajne* odsotnost vsakega védenja. Svetnik s pomočjo *Prajne*, ki ni poznavanje, razsvetljuje Absolutno Resničnost, ki je brez vseh fenomenalnih lastnosti.« (Seng-chao v Libbrecht, 278)

²⁷ Spomnimo se zahteve 6. patriarha: »Pokaži mi svoj obraz, ki si ga imel, še preden so se tvoji starši rodili!«

²⁸ Prisotnost ali pričevanje, tu-bivanje, Heideggerjeva tu-bit.

²⁹ Dōgen pravi temu »slikanje«.

³⁰ Libbrecht govori o redukciji mišljenja in redukciji ustvarjanja podob, drži miselnega nepleptanja v zaznavanje pojavov in občutja celovitosti. Zaznave pojavov niso transcendentne, kot so to občutja celovitosti.

Dekonstrukcija subjekta je redukcija misli oziroma podob, ki se nanašajo na lastno subjektivnost. V procesu dekonstrukcije subjekt ni več nekaj, postaja an-ātman, podobno kot vsi pojavi zanj postanejo śūnyata. Drugo ime za dekonstruiranje, reduciranje težnje k ustvarjanju miselnih podob, je odmikanje. Mistično občutenje celovitosti torej ni kognitivni akt, ni racionalni vpogled. Libbrecht takole pojasnjuje razliko med spoznavanjem in občutenjem: »Stvari lahko shranim v spomin v obliki podob, polje izkušanj pa s pomočjo občutij (moods, Stimmungen). Oba načina sta obliki informiranja. Skrajni cilj podobljenja (imaginiranja) realnosti je podobljenje veselja, omniscientia; a to je čisto le, kadar je matematizirano. Dokler ne dosežemo tega ideala, nam ostane le opisovanje realnosti v fiksnih metaforah. Skrajni cilj izkušanja je čisto izkustvo skrivnosti Bitja, brezbesedni Stimmung. Vse dokler to ni mogoče, se moramo zatekati k uporabi simbolov« (Libbrecht, 178).

in opazovano. A karkoli bi že opazoval, to ne bi bila njegova čista, absolutna subjektivnost, njegova *dharm*a, ki je transcendentni akt brez sledu egocentrične subjektivnosti. Bila bi le vsebina zavedanja, objekt v polju zavesti, ne sama poljska zavest. Izkušstvo čiste subjektivnosti je v zenu ne-um, nedojemljivo.

Kriterij mističnega izkustva je avtentičnost, iskrenost brez sledu egocentričnosti ali kulturne posredovanosti. Avtentična je ekstremna $S = O$ izkušnja. Mistično izkustvo ni dualistično in ga zaradi tega ni mogoče ujeti v pojme in lingvistično posredovati. V smislu občutenja celovite resničnosti »ni nič drugega kot transcendentna emocionalnost« (Libbrecht, 273). Transcendentno emocionalnost, sposobnost občutja celovite resničnosti, lahko ponazorimo s prostostjo magnetne igle, ki zaznava celoto magnetnega polja, čeprav je locirana na določenem mestu v polju. Ali pa z občutjem srčnega utripa, ki pulzira v vsakem delu telesa. Podobno človek pulzira ali vibrira v harmoniji s celoto kot njen del. Čeprav občutje celovitosti ni racionalno védenje, je oblika informiranja. Limita transcendentne emocionalnosti je vse-občutje. Mistično občutje ni čustvo, ampak spoznavna vzgibanost pod vplivom 'objektov' (*e-motio*).³¹ Tukaj ne gre za klasično psihološko delitev na razum in čustva. Običajna čustva so koncentrirana, objektno vezana energija, mistično občutje je dekoncentrirana, prosta energija. Običajna čustva so sicer informacije, a majhne epistemološke vrednosti. Mistična občutja v navedenem smislu so informacije visoke epistemološke vrednosti.³² V nasprotju s temeljni-

³¹ Dōgen pojasnjuje v spisu *Zazenshin*: »Ne dotikaj se stvari, ampak občuti.« Občutje ni čutno izkustvo; čutno izkustvo zajema le malo. Niti ni intelektualno spoznavanje; razumsko spoznavanje je [usmerjen] razumski akt. Zatorej, občutje presega dotikanje stvari in ta ki presega dotikanje stvari, občuti ... Stanje, v katerem tvoja misel občuti, se ne nanaša vedno na zunanje okoliščine.« (Dōgen, *Shōbogenzo*, »Zazenshin«, v Dōgen, *Shōbogenzo*, Book 2, prev. Gudo Nishijima in Chodo Cross. London: Winbell Publications, 2006, 102.)

³² Mistično občutenje oziroma mistično intuitivno zavedanje nima ničesar opraviti z emocijami v običajnem smislu, ne z občutjem »nečesa drugega«, ne z vizionarstvom. Zavedanje ali občutenje nečesa je oblika vezane energije na področju zavedanja in je za pristnega mistika herezija. Cilj mistike je harmonizacija s prosto energijo, bivanjska, eksistencialna realizacija v celovitosti, ki se spoznavno kaže kot »subtilna eksistenca« (Dōgen). Ta presega dvojnosti in težave, ki izvirajo iz običajnega jezika, iz logike binarnih opozicij: obstaja – ne obstaja, je res – ni res, živo – mrtvo itd. Tega racionalno ni mogoče pojasniti. Lahko pa nakažemo smer, na primer z besedami: »Veliki mojster je rekel: 'Biti tako kot to, ni mogoče. Ne biti tako kot to, tudi ni mogoče. Biti tako in ne biti tako kot to, prav tako ni mogoče. Kaj boš torej naredil s tem?'« (Dōgen, *Shōbogenzo*,

mi postulati logike racionalnega spoznavanja so temeljni postulati logike mističnega doživljanja naslednji:

celota je primarna realnost, deli so fluktuacije celote

- $A \neq A$
- $A = B$ ³³

Jezik je simbolem, metaforičen, nakazuje resničnost. Libbrecht ga poimenuje sigma (σ) jezik. Njegov ideal je molk, saj izkušnje celovitosti ni mogoče prenesti z besedami. Simboličen jezik ali molk sta le soteriološki sredstvi, usmerjata k avtentičnemu izkustvu. Pisava je slikovna. Slike kot žigi realnosti nakazujejo kontekste medsebojnih interakcij.

Zmožnost mističnega spoznavanja je komplementarna in divergentna zmožnosti racionalnega spoznavanja. Celovitosti ni mogoče spoznati racionalno. Znanosti in tehnologije ni mogoče razvijati s pomočjo mističnega občutenja celovitosti. Znanost in tehnologija zahtevata natančno poznavanje posameznosti in relacij med njimi.

V kolikor pri tem submodelu lahko govorimo o relaciji med subjektivno in objektivno platjo resničnosti, je subjekt podoben prosti magnetni igli v magnetnem polju. Magnetna igla je lokaliziran del celote, ki je občutljiv za celotno magnetno polje. V mističnem izkustvu ni dualizma med subjektivnim in objektivnim polom. Monizem se lahko v empirični izkušnji izraža na več načinov: ni subjekta, so le objekti; ni objektov, je le subjekt; ni subjekta in ne objekta.

Čas teče vertikalno in ne horizontalno-linearno. Trenutki časa vznikajo iz celovitega energetskega polja oziroma dna eksistence. Horizontalno, v svetu *samsāre*, so trenutki povezani z zakonom vzrokov in posledic. V *nirvāni* je vsak trenutek diskreten in neodvisen od zakona vzrokov in posledic. Oba vidika časa sta ista realnost, doživeta na dva načina bivanja – racionalni in mistični. V slednjem je *samsāra nirvāna* in obratno.

Prostor je diskontinuirano kvantno energetske polje, ki ne obstaja samostojno oziroma ločeno od *dharm*, fenomenalnih pojavov. Energetski prostor, ki je sam po sebi nespoznavna skrivnost, epistemološka praznost, inducira občutja v polju zavedanja. S pomočjo njih ga izkušā-

»Inmo«, v Dōgen, *Shōbōgenzo*, Book 2, prev. Gudo Nishijima in Chodo Cross. London: Winbell Publications, 2006, 127.)

³³ Naslov ene od knjig Shunryu Suzukija se glasi: *Not Always So* («Ne vedno tako» ali »Ne vedno enako»), kar pomeni, da nič ni trajnega, samemu sebi istovetnega.

mo, saj so občutja učinki energetskega polja v zavesti, in zato so po svoji naravi transcendentna. Seveda velja to le za mistična izkustva, katerih pogoj je izpraznjenost ali nenavezanost človeka na vse posamezno oziroma akcidentalno. Da bi bil brezpogojno senzibilen, mora človek postati *an-ātman*, prost samega sebe.

Vzročnost je poljska. Pojavi neodvisno vznikajo iz energetskega polja, podobni so valom oceana. Njihov energetski vzrok je ocean – energetsko polje. Informacijsko so povezani drug z drugim na način vzajemno povezanega vznikanja, v budizmu imenovanega *pratītya-samutpāda*. En pojav, *dharm*, ni vzrok nekega drugega in ni posledica drugega. Njihova povezanost je celovitejša, mnogo bolj kompleksna. Že za valove na površini morja ne moremo reči, da je eden vzrok drugega, ker je nihanje vode kompleksno sestavljeno. Vendar je vsaj načeloma nihaj nekega vala mogoče zvesti na učinke mnogih predhodnih. A v tem primeru val ni svoboden. Vznikanje *dharm* v energetskem polju je hkrati absolutno svobodno in informacijsko povezano. Hkrati *nirvāna* in *samsāra*. *Nirvāna* je energetsko polje, *samsāra* je informacijsko polje. Informacije, torej oblike, pojavi, vznikajo v energetskem polju, ki je njihov vir ali podlaga. V resnici ni samostojnih oblik ali pojavov, ni stvari, so le procesi; gibanje ni stanje stvari, pač pa edina fenomenalnost.

Na antropološkem nivoju je človek *an-ātman*. Ne rodi se kot nepopisan list papirja, ampak v kulturno-zgodovinskih in osebnih okoliščinah, ki so specifične konfiguracije proste energije, v budizmu *skandhe*.³⁴ *Skandhe* so materija, življenje, perceptivne zmožnosti, konceptualne ali umske zmožnosti, volja in zavestnost. Konfiguracije *skandh* so aktualizirani vzorci proste energije, informacijski val pojava, ki ga imenujemo človek. Ko človek premine, se ne rodi ponovno isti človek, prenese se pa energetski impulz specifičnega vzorca energije, v bistvu informacija. Dosežena kvaliteta energetskega polja, ki je posledica *karme*, to je izvr-

³⁴ *Skandhe* so v literaturi pogosto interpretirane kot omejujoči dejavniki človeške eksistence, kot neke vrste okovi. *Nirvāna* bi naj bila preseganje teh omejitev. A to so *skandhe*, razumljene z vidika *samsāre*. Z vidika nirvane so *skandhe* kreativne možnosti. Človek razvija svoje talente, nasledovane konfiguracije proste energije, ali pa tudi ne. Razvite konfiguracije proste energije so neuničljive v smislu nove kvalitete energetskega polja. Krščanska interpretacija bi bila, da človek prejme dušo, ne pa predanosti Bogu ali svetosti. Resnična, realizirana oziroma dosežena svetost človeka je v Bogu neuničljiva oziroma večna.

šenih človekovih del, ne izgine, ampak ostaja v energetskega polju in se izraža v novih pojavih specifičnih vzorcev proste energije, v novih konfiguracijah *skandh*, torej v drugih ljudeh. Libbrecht zapiše isto z naslednjimi besedami:

»Človek je preprosto eden od svežnjev *skandh* in njegova globlja narava je ocean. Ni specifična substanca, ki bi imela kvalitete *skandh* in ki bi preživela kot neke vrste duša, potem ko snop *skhandh* razpade. Posameznik ni nič več kot vsota [povezanost] *skandh*: ko snop razpade, posameznik premine. Še več, kot posameznik se zaradi notranje dinamike in vzajemnih interakcij *skandh* ves čas spreminjam: moje življenje je proces. Zato ker snop teži k lastni vzpostavitvi (za kar potrebuje ego-intencionalnost), imam vtis, da sem sebstvo, čeprav sem v resnici le proces.«³⁵ (Libbrecht, 287)

Ker ni substance in ne stvari, se le-te ne morejo gibati, ampak so gibanje, bolje rečeno, je le gibanje. Gibanje je vertikalno – stvari, informacijski vzorci, valovi se pojavljajo za trenutek iz energetskega polja, iz ničesar, in takoj zopet izginejo, pojavijo se drugi. Val sledi valu.

Na področju zavedanja se ne gibljejo objekti zavedanja, ampak je zavedanje vzgibavano in se spreminja. Pojavi so premene zavedanja, so *dharme*. Čisto zavedanje je prisotnost v vznikanju, v aktivnosti ontološkega dna, zavedanje je aktivnost dna. »Čista izkušnja nima nobenega pomena; je preprosto zavedanje faktov, takih kot so tukaj in zdaj [...] Vsi mentalni pojavi se pojavljajo v obliki čiste izkušnje.«³⁶

Ne-Bitje označuje *śūnyato*. Ta ni ontološki ali nihilistični nič. Je resnična Realnost, le umu ni dosegljiva, zanj je kot nič, brez informacij. Je primarna energija dostopna transcendentni emocionalnosti, občutju celovite resničnosti, občutju oziroma emocionalno transcendentnemu zaznavanju celote. Izkušnje celovite resničnosti je *nirvāna*. Dinamična *śūnyata* teži k pojavljanju oblik, lastnemu informatiziranju, kar je hkrati njeno lastno negiranje. Človek je oblika koncentrirane in informatizirane *śūnyate*.

³⁵ Da snop teži k lastni vzpostavitvi, konotira, da je nekaj samostojnega, individualiziranega, kar v določenem smislu tudi je glede na kvalitete zavestnosti in volje. Po drugi strani je snop manifestacija kreativne proste energije. Ta se manifestira ravno skozi specifične, enkratne pojavnosti, skozi natančno take stvari, kot so, in na noben drug način. Zaradi tega ni *nirvane* brez *samsāre* in ni *samsāre* brez *nirvane*.

³⁶ Kitaro Nishida v Libbrecht, 277.

Transcendentna emocionalnost je usmerjenost v občutenje celovite resničnosti, usmerjena je v Drugo, stran od sebe. To je drža *an-ātmana*, drža nenavezanosti nase, nesebičnosti. *An-ātman* je človek *śūnyate*. V njej se energija, ki je sicer vezana na ego ali na sebstvo, osvobaja³⁷. Človek se zaveda energetske enosti z vsem vesoljem, tega, da je njegovo dno hkrati dno vsega sveta, da je iste narave ali eno z vsem pojavnim svetom. Od tod občutenje univerzalne empatije z vsemi čutečimi bitji, vsem živim in vso naravo. Ni meje med živo in neživo naravo. Empatija je so-čutje, ko-eksistenca,³⁸ deleženje skupne dinamike postajanja, deleženje istega življenja. To ni etično-moralni, ampak soteriološko-eksistencialni princip. Hkrati je ideal, cilj in sredstvo na poti.³⁹

Transcendentna monistična mistika je usmerjena v vse-občutenje, združenje oziroma ukinitve ločnice med subjektivnim in objektivnim polom ter samorefleksijo celovite resničnosti.

³⁷ Angl. *selflessness*: nesebičnost, odsotnost egocentričnosti.

³⁸ Angl. *co-experience, com-passionate*.

³⁹ Mojster šole soto-zen Shunryu Suzuki pravi, da je treba najprej verjeti in potem zlagoma vsebino vere realizirati. (Gl. knjigo: Shunryu Suzuki, *Duh zena, duh začetništva*, prev. Branko Klun. Ljubljana: Logos, 2002.)

Primerjalna tabela submodelov

Značilnost	1 – Postajanje	2 – Racionalno razumevanje	3 – Mistično občutenje
Energija	Vezana v naravnih fenomenih, prosta v njihovem naravnem razvoju, evoluciji živega	Vezana v strukture, prosta je koncentrirana in ciljno usmerjena v spoznavanje ali uresničevanje volje	Prosta, nekoncentrirana in neusmerjena v energetskem polju vplivanja
Informacije, način njihovega pridobivanja	Filogenetsko znanje in ego-orientirana emocionalnost	Racionalno-logičen vpogled, transcendentna racionalnost	Mistično občutenje, transcendentna emocionalnost, razsvetljenje
Epistemološka načela	Neposredno izkustveno spoznavanje vzorcev in ritmov postajanja, <i>Daa</i>	Uporaba razuma in logike, znanstvena metodologija, konsistentnost in empirična preverljivost	Občutenje celovitosti s pomočjo progresivnega empatičnega so-bivanja, so-čutja
Logika	A-logičnost	Premise istovetnosti, trajnosti, delov	Premise neistovetnosti, spremenljivosti, celote
Jezik	Metaforičen	Strukturen, logično racionalen	Simbol nakazuje resničnost, molk
Subjekt–objekt	Subjekt je včlenjen v okolje	Subjekt je ločen od objektov spoznavanja, $S \leftrightarrow O$	Subjekt je identičen z objekti občutenja, $S = O$
Čas	Cikličen	Linearen, enakomeren, matematičen	Vertikalno in horizontalno povezan
Prostor	Ekološko energetski prostor, <i>Qi</i> prostor	Matematični (pogosto homogeni in prazni) prostor	Dinamično energetsko polje
Gibanje	Razvijanje v skladu z <i>Dao</i> -vzorci	Translacijsko ali lokomotorno gibanje, spreminjanje lokacij delcev	Vznikanje in izginjanje oblik-informacij v energetskem polju
Vzročnost	Mrežna, vsak pojav je del mreže vzrokov in posledic	Linearna, vsak pojav je neposredno povezan svojimi vzroki in posledicami	Poljska, vsak pojav je pogojen s celovito resničnostjo in nanjo tudi vpliva
Ontologija	Proces postajanja	Bitje, bit, substanca	Ne-Bitje, spremenljivost, dogodevanje
Etika	Ekološka etika, spoštovanje skrivnosti in svetosti narave	Pravičnost, legalizem, etični formalizem, primat človeka-utilitarizem	So-čutje, ljubeča pozornost, ki izvira iz identifikacije z vsem stvarstvom
Transcendenc	Mistika deleženja v naravi	Transcendentna racionalnost, spoznanje vesolja, omniscientia	Transcendentna monistična mistika, vse-občutenje, avtorefleksija celovite resničnosti